

Hazırlayan
İLHAMİ ALGÖR
Ma Sekerdo Kardaş?

İLHAMİ ALGÖR 1955'te İstanbul Suriçi'nde doğdu. Diğer kitapları: *Çanakkale Yalı Hanı ve Han Sakinleri* (Everest Yayınları, 2007), *Karabakal Ötüyor* (Everest Yayınları, 2008), *Kalfa ile Kıralıça* (İletişim Yayınları, 2013), *Fakat Müzeyyen Bu Derin Bir Tutku* (İletişim Yayınları, 2015), *Albayım Beni Nezahat ile Evlendir* (İletişim Yayınları, 2015), *İkircikli Biricik* (İletişim Yayınları, 2015).

Doğan Egmont Yayıncılık, 2010 (1 baskı)

İletişim Yayınları 2629 • Bugünün Kitapları 231

ISBN-13: 978-975-05-2430-1

© 2018 İletişim Yayıncılık A. Ş. (1. Basım)

1. BASKI 2018, İstanbul

EDITÖR Tanıl Bora

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsni Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak, No: 6/3
Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Hazırlayan
İLHAMİ ALGÖR

Ma Sekerdo Kardaş?

N'etmişiz Kardaş?

“Dersim 38” Tanıklıkları

İÇİNDEKİLER

Yeni Baskı İçin	9
İçerik ve Hazırlanış Sürecine Dair	11
İçerik	11
Süreç	12
Didaktik Bir Not	17
Tarihsel Arka Plan • ERDAL GEZİK	19
Kuşbakışı Dersim	20
Osmanlı döneminde Dersim	21
Cumhuriyet döneminde Dersim	23
Erzincan	27
Surbahan	28
TANIKLAR	31
Cansa Düzgünkaya	33
Haydar Gökdemir	34
Kemal Gökdemir	35
İzzet Gökdemir Algör	36
Hataylı Gökdemir	37
Alişan Gökdemir	38
Aziz Köse	38

Hüsnüye Gökdemir	39
Alişan Billor	40
Dünya Çiçek Billor	41
Deli Mahmutlar Soyağacı	42
1938 ÖNCESİ	45
18. ve 19. Yüzyıllarda Surbahân sakinleri	47
Deli Mahmutların Dersim/Ovacık'tan Erzincan/Surbahân'a Gelişleri	51
Surbahân'da Bir İzdivaç: Deli Mahmut İbrahim Ağa ile Sabile Hanım	55
Zekiye Hanım: Deli Mahmutların Gelini	59
Deli Mahmutlardan Murat Gökdemir	63
Ruslar Surbahân'da	65
Ruslar çekilirken Ermenilerle pazarlık	66
Kaspar	68
Halit Binbaşı ve Dersimliler Nehri Geçerek Erzincan'a Giriyorlar	71
Boghos: Ermeni Bir Komşu	73
"Gülmeyin Kürt Karıları, Bugün Bize, Yarın Size!"	77
1930'lar: İzzet Hanım'ın Surbahân'daki Çocukluk Günleri	81
1938'E DOĞRU	85
Surbahân: "Küçük Dersim"	87
0 Esnada Dersim'de... ..	91
Asker Surbahân'da: "Sizi Kıracaklar!"	99
"Götürüp Kurşuna Diziylər"	103
SÜRGÜN	113
Sürgün Başlıyor	115
Erzincan Ovası'nda iki köprü arası	121
İliç	123
Sivas	128

Gökdemirlerin Güzergâhı	131
Balıkesir.....	131
Susurluk.....	132
Düzgünkayaların Güzergâhı	135
Çanakkale Yalı Hanı.....	135
Bayramiç.....	136
Gökdemirlerin Susurluk / Balıklıdere Günleri	139
Haydar Gökdemir'in İstanbul ve Kuyucak kaçışları	151
İstanbul.....	151
Kuyucak.....	155
Amele-i mükellef.....	158
Düzgünkayaların Bayramiç/Kutluoba Günleri	159
Dünya Çiçek Billor ve Ailesinin Mecburi İskânı	165
İzzet Gökdemir Algör'ün	
Sürgünde Evliliği ve Erzincan'a Dönüşü	175
Surbahanlı Sürgünler	179
Erzincan ve Surbahan'da Kalan Aileler	185
Gazzo Hüseyin'in anlatımı.....	185
Gazzo Hüseyin.....	186
Karakol.....	188
Aşağı köylüler ve sürgüne gidenlerin tarlaları.....	188
Sonsöz	191
Kitabın İlk Baskısından Sonra Olup Bitenlere Dair Özet	193
2011.....	193
2012.....	196

Yeni Baskı İçin

İlk baskı (Doğan Kitap, 2010) ile yeni baskı (İletişim, 2018) arasında, kısa ekler/yeni veriler olarak birkaç fark var. Yeni verilerden biri, Surbahan/Kılıçkaya köyü sakinleri sürüldükten sonra, geride kalan birkaç hanenin yaşadıklarına dair. Sürgün edilen köylülerin tarlaları, komşu köyler sakinlerince nasıl kullanıldı? Geride kalanlar ile komşu köylerin bazı sakinleri arasında nasıl çatışmalar yaşandı? Resmi yönetim geride kalan toprakların kullanım, ürün ve paylaşımına ne gibi düzenlemeler getirdi? Gazzo Hüseyin'in (biraz dağınık) anlatımı bu soruları cevaplıyor (bkz s. 186).

Diğer ek, Kuru Brastig / Köprübaşı Brastig muhtarı Deli Ömer'in kimliğine dair. Bu kitapta anlatılan Zını Gediği katliamı öncesinde yönetim (tek parti hükümeti/parti-devlet bürokrasisi), katledecekleri insanların listesini hazırlamış. Listedeki isimlerin "zararlı" olduklarına dair muhtarlardan imza toplamış. Bir muhtar imza vermemiş. Hatta bazı "zararlı" isimleri korumuş, saklamış. Köylülerinin, "teslim edelim, arazileri bize kalır" baskısına direnmiş. Ölümün sorgusuz sualsiz kol gezdiği bir dönemde Deli Ömer'in bu farklı

tavrı nereden geliyor? Torunundan ve köylüsünden bir iki cümle toparlayabildim (bkz s. 116).

Bir başka ek (Tanıl Bora önerisi), kitabım ilk baskısından bugüne, geçen sürede olup bitenin kısa bir özeti. 2010 sonrası “Zını Gediği İnisiyatifi” adlı bir hak talebi girişimi oluştu. İnisiyatif, meclis komisyonlarına başvurdu. Başbakan yardımcısı Bülent Arınç’a dosya sunuldu, Erzincan savcılığına başvuruldu. Hiçbir sonuç alınamadı. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’ne dosya sunuldu. “Zını Gediği” kavramı, Türkiye İnsan Hakları Konferansı’nın 2012 yılı nihai rapor ve sonuç bildirgesine girdi (bkz s. 198).

Özet bölüm, “Türkiye’de toplumun devletten hak talebi süreçleri” anlamında üç yönlü veri, daha doğrusu geliştirilmeye ihtiyaç duyan ipuçları içeriyor: Toplumun örgütlenme ve hak talep etme biçimi + devletin cevap verme refleksi + yeni kuşakların düşünce ve davranışları...

İçerik ve Hazırlanış Sürecine Dair

İçerik

Mercan Surbahan köyü, Kuzey Munzurlar silsilesine ait Kılıçkaya Dağı eteğinden Erzincan Ovası'na bakar. Kılıçkaya Dağı, doğu ve batısından “Öteyüz”e, Munzurların ardına, güneyine, Dersim / Ovacık yönüne geçit verir (bkz. s 40-41). 1960'lı yıllara kadar köyün adı “Surbahan” idi. Yeni adı Kılıçkaya. Kelimenin esası Surp Vahan'dır.¹ Esasen Ermeni beldesi. Mezarları hâlâ köyün üstünde bir tepede duruyor. Kızıl renkli süngerleşmiş taşlar. Rüzgâr ve zamanla tozuyup dağılıyorlar.

1937-38'de Dersim'e 3 ya da 2+1 askeri harekât yapıldı. Harekât komutasının bir ayağı Surbahan köyünde üslendi. Sonunda “harekât” tırpanı Surbahan köyünü de biçti. Öldürülen erkeklerin kemikleri Ağbaba Dağı'nın dibinde Zını

1 Surbahan köyünün adı aşağıdaki kaynakta şöyle geçiyor: 130 Saint-Jean De Mercan (surb-Ohan (Safratsyan), Srpihan; Mercan Sürbehanı (tcO), Kılıçkaya (tcM), Sourp-Hovhannes (Kevorkian). A ne pas confondre avec l'homonyme dans la banlieue sud-ouest d'Erzincan (Şehir Sürbehanı). Jean Michel-Thierry de Crussol, *Monuments Arméniens de Haute-Arménie*, CNRS, 2005, s. 90.

Gediği çukurunda, Kısmikör, Mağaçur, Brastik, Galolar, Balibey köylerinden toplanarak kurşuna dizilmiş komşularının kemikleriyle birlikte tozun toprağın içinde yatıyor.

Geride kalanları, kadın ve çocukları yük vagonlarına tıkip batıya sürdüler. Nereye gittikleri, dönüp dönemeyecekleri belirsizdi. Erzincan'da Karasu kenarında, Ilıç'ta Fırat kenarında beklediler. Belirsizlik içinde korku dolu günlerdi. Neticede Divriği'de iskân masaları kuruldu. İskân memurları her bir aileden artakalanları, Balıkesir, Çanakkale, Eskişehir vb. illerde bir köye verdiler. Penceresiz kara vagonlara tıkiplı gönderildiler. Vardıkları yerde ilk günler yadırgayan bakışlar ile geçti. Sonra yıllar geçti. 1947'de bir af çıktı, "dönebilirsiniz," dediler. Döndüler. Yine aç kaldılar. Kolay olmadı. Yeni doğan çocuklar bu hikâyenin içine doğdular.

Ma sekerdo kardaş?, Surbahan köyünden batıya sürülen birkaç ailenin hafızasından hareketle 1938-48 aralığına bakıyor. Haliyle bu tarihlerin öncesi ve sonrasına da değiniyor. Bu durumda yüz yılı aşkın bir zaman dilimi oluşuyor. Bu dilimin içinde, Erzincan'da Rus İşgali, Ermenilerin Erzincan'ı terk etmek zorunda kaldıkları yıllar da bulunuyor. Ancak elinizdeki kitap esasen, 1938'den sonra "Ne oldu, insanlar nereye gitti, ne yaşadı, nasıl döndü, döndü de ne oldu?" sorularının cevapları peşindedir.

Süreç

Yıllar önce *Radikal* gazetesinde Stefan Yerasimos'un bir yazısını okudum. "Geçmişle yüzleşmek, hesaplaşmak ve bunun için gereken çalışmaları yapmak, bu gibi çalışmaları bir yerlerden fon beklemeden başlatmak" mealinde, zekâsı ve samimiyeti olan bir yazı idi. Beni etkiledi.

Birkaç yıl önce aile büyüklerinden biri laf arasında, "Yeğen, sen bu işlerle ilgilen artık, o ki kitap yazıyorsun," dedi.

Bu cümleden kaçış yoktu, "... bu işler" ibaresi ile kastettiği 1938 Dersim harekâtı/kırımı/planlı katliamı idi.

Eskilerin deyimi ile "38 Kırımı"nın, genel olarak Dersim için ve nüfus kütüğünde kayıtlı olduğum Erzincan / Surbahan köyü için ne ifade ettiğini, yetişkin sohbetlerine kulak kabartan bir çocuk olarak az çok biliyordum. 38 Kırımı'nı mağdur sıfatı ile yaşamış/deneyimlemiş hanelerde, Hasan-Hüseyin, Pir Sultan Abdal ve benzeri haksızlığa uğramış, acı çekmiş şahsiyetlerin hikâyeleri "set" halinde bulunur. Bu hanelerde büyürseniz, aidiyet dediğiniz şey siz farkında olmaksızın ruhunuza siner, kaçsanız da sizinle gelir. Bu kitap için yola çıkışın nedeni hemen böyledir.

Kitabın ağırlıklı konusu "38 Kırımı ve Dersim" değildir. "Orada ne oldu?" sorusuna cevap arayanlar, aradıklarını bu kitapta bulamayabilirler. Kitap, 38 Kırımı'ndan Munzur Dağları eteğindeki bir köyün payına düşenle ilgilidir. Okuyucu eğer meraklı ise, "Bir köyün payına bu düşüyorsa, bütünün payına ne düşebilir?" sorusundan hareketle orada neler olduğunu sezebilir. Yine de, kitabın anlatıcılarından biri olan Cansa Düzgünkaya'nın bir cümlesini aktarabilirim:

"Babamın halası kördü. Abbasuşağı'nda evliydi. 38'de bunu atıyer bi evin içine, evi yakiyer, o da içinde yaniy."²

"Orada olan neden oldu, nasıl oldu?" sorusu için ise daha yoğun okuma gerekebilir. Bu konuda bir miktar Türkçe literatür mevcuttur. "Peki, sonra ne oldu?" sorusu daha şanslıdır. Elinizdeki kitabın da sorusu budur. Kitap, Surbahan köyünden Dersim 38 sonrası sürgün edilen insanların –birkaç aile ölçeğinde– nerelere nasıl gönderildikleri, tanımadıkları bir yörede, kendilerini gyaben yanlış tanıyan insanlarla 9 yıl boyunca neler yaşadıklarına dairdir. O yılları nasıl geçirdiler? Sürgün sonrası geri dönüşlerinde neler yaşadılar? Köyleri, evleri yıkıktı, nasıl yeniden başladılar? Neye başladılar?

2 Dereare (Değirmendere), Seyit Rıza'nın oturduğu iki köyden biri.

Düzgünkaya, Gökdemir, Köse ve Billor ailelerinin fertleri ile görüştüm. Gökdemirler, “ana tarafım” oldukları için daha çok sayı ile katıldılar. Daha yakın olduğum hikâyeye ister istemez kolay vücut buldu ve öne çıktı. Cansa Düzgünkaya kendine özgü dikkati ile önceki kuşakların hafızasını da taşıdığından kitapta özel bir yer tuttu. Dünya Billor’un 38 Kırım ve Sürgünü’ne dair tanıklığı, komşu bir köy olan Ergan köyünden başlamıştı. Sürgün dönüşü Alışan Billor ile evlenerek Surbahan’a gelin gelmişti (Alışan Billor’un annesi, Gökdemir ailesindedir). Dünya Billor’un anlattıklarında resmi söylemin egemen kılmaya çalıştığı “yabani, vahşi, haydut Dersimli” tipolojisine uymayan şeyler vardı. Aziz Köse ve Kemal Gökdemir tekrar konuşma fırsatı bulamadan vefat ettiler. Onların hatırladıklarını, diğer anlatımlar ile buluşma noktalarında aktardım.

Aziz Köse ve özellikle Cansa Düzgünkaya yaşadıklarının bir gün kitaplaştırılmasını, bunu sağlayacak bir buluşmayı uzun zamandır bekliyor olduklarını söylediler. Net ve inandırıcıydılar. Haydar Gökdemir, “Okumuş olsaydık bunlar gelmezdi başımıza,” dedi. “Okuyamamış olmak” bu kuşağın ortak acısı. Bu acı kadınlarda da var. Onların fazladan bir yükleri daha var. Sürgünde büyüyen kadın kuşağından Hatayı Gökdemir ve Dünya Billor, başarılı ilkokul yıllarına rağmen, aile büyüğü erkeklerin kararlarıyla okumaya devam edememişler. Ancak, adı geçen ailelerin çocuklarında okuma oranı yüksek oldu.

Çok sayıda ayrıntı birikti. Kadınların hafızaları gündelik hayat detaylarında daha zengin. Rus işgalinde Brastik köyünde bir evde dikiş makinesi gören ve hayret eden Rus kadının subayı, Ermenilerin o devirde evlerinde ütü bulunduğunu, Çerkes kızlarının eteklerini nasıl dar bağladıkları gibi detayları kadınlarda bulabiliyorsunuz. Erkekler ise genel olaylara hâkimler.